

ISTORIA FILOSOFIEI în texte alese

**Ediție alcătuită de
acad. GH. VLĂDUȚESCU,
prof. dr. ION BĂNȘOIU,
lector SAVU TOTU**

paideia

București, 2020

Cuprins

Cuvânt înainte	7
----------------------	---

Partea I • ANTICHITATEA – Filosofia în Grecia antică

ȘCOALA din MILET	11
Thales din Milet	11
Anaximandros din Milet	13
Anaximenes din Milet	15
Pythagoras și pythagorismul	17
Pythagoras	17
Reprezentanți ai vechiului pythagorism	20
Hippasos din Metapont	20
Petron din Himera	20
Reprezentanți ai pythagorismului ulterior	21
Philolaos	21
Archytas din Tarent	22
Heraclit din Efes	23
ȘCOALA DIN ELEA	25
Xenofan din Colophon	25
Parmenides din Elea	31
Zenon din Elea	32
Melissos din Samos	33
PLURALIȘTII	35
Empedocles din Agrigent	35
Anaxagoras	38
ȘCOALA ATOMISTĂ	40
Leucip	40
Democrit	41
SOFIȘTII	46
Protagoras	46
Prodicos din Ceos	48
Gorgias din Leontinoi	49
Socrate	52

LIBRIS	We know books
SOCRATICII MINORI	56
1. Kynicii	56
Antisthenes	56
Diogenes din Sinope	57
2. Cyrenaicii	58
Aristippos din Cyrene	58
3. Megaricii	59
Eucleides din Megara	59
Platon	61
Speusippos	87
Aristotel	88
Xenocrates	89
Theophrast din Eresos	121
STOICISMUL	128
Hrysippos din Soloi sau din Tars	128
Zenon din Cition	129
Epicur din Samos	132
Școala epicuriană	133
SCEPTICISMUL	139
Pyrrhon din Elis	139
NEOPLATONISMUL	146
Plotin din Lycopolis	147
Porphyrios	150
Proclos din Xanthos	152
Damascius	156
Addenda	160

Filosofia în Roma antică

Cicero	165
T. Lucretius Carus	183
L. Annaeus Seneca	194
Marcus Aurelius	208

Partea a II-a • EVUL MEDIU

Sf. Clement Romanul	225
Ps. Barnaba	225
Hermas	226
Sf. Iustin Martirul și Filosoful	228
Teofil al Antiohiei	235
Atenagoras Atenianul	237
Epistola către Diognet	241

Tatian Asirianul	244
Clement din Alexandria	247
Origene	254
Tertulian	269
Metodiu de Olimp	286
Sf. Ioan Casian	297
Aureliu Augustin	303
Boethius	337
Ps. Dionisie Areopagitul	351
Maxim Mărturisitorul	369
Ioan Damaschin	382
Alcuin	393
Johannes Scotus Eriugena	393
Heiric d'Auxerre	396
Roscelin(us)	397
Anselm	397
Bernard de Chartres	420
Abélard	421
Bonaventura	453
Roger Bacon	465
Albert cel Mare	482
Thoma d'Aquino	486
Siger din Brabant	512
Boethius Daccus (Boetius din Dacia)	519
Meister Eckhart	523
Johannes Duns Scotus	534
Raymundus Lullus	549
William Ockham	569
Grigorie din Rimini (Gregorius Arimiensis)	581
Berthold din Moosburg (Bertoldus de Morsburch)	589

ȘCOALA DIN MILET

Thales din Milet

(640 – 548)

„Cât privește filosofia lui Thales, aceasta trece, potrivit consensului general, drept primul filosof al naturii. Dar e puțin ceea ce știm despre această filosofie, deoarece dezvoltarea filosofică ulterioară a tezelor lui Thales și adâncirea conștiință a lor – dezvoltare pe care numai acestea puteau s-o aibă – vedem că apar la filosofii de mai târziu, dar sunt atribuite lui; cu toate că numeroase alte idei ale sale s-au pierdut, ele n-au fost propriu-zis idei filosofice speculative. [...] Dezvoltările filosofice ulterioare fac epocă deosebită la filosofii următori, care se disting tocmai prin acest caracter determinat al lor, de aceea, propriu-zis, noi nu am putut pierde nimic din filosofia lui Thales. Aceasta nu ni se înfățișează sub forma unui sistem elaborat, și anume nu pentru motivul că ne lipsesc informații despre ea, ci fiindcă cea dintâi filosofie nu poate fi încă sistem [...].

[...] Propoziția lui Thales că apa este absolutul sau, așa cum spuneau anticii, că este principiul e filosofică. Filosofia începe cu această propoziție, fiindcă prin ea conștiința își dă seama că Unul este esență, este ceea ce e adevărat, că numai el este ceea-ce-ființează-în-sine-și-pentru-sine.”

(G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei*)

A. Viața și învățătura*

1. Diogenes Laertios, I, 22-25. Așa cum afirmă Platon, era considerat (printre cei șapte înțelepți)... După ce s-a ocupat un timp cu treburile politice, s-a dedicat cercetării naturii. După unii, n-ar fi lăsat nici o scriere, căci *Astrologia nautică*, atribuită lui, se spune că este opera lui Phokos din Samos*; [...] după alții, ar fi scris numai două lucrări, *Despre solstiții* și *Despre echinocții*, considerând inabordabile celelalte fenomene cerești. Se pare, după alții, că el cel dintâi s-a ocupat de astronomie și a prezis eclipsele de soare și solstițiile...

Tot el cel dintâi ar fi descoperit drumul soarelui de la un solstițiu la celălalt și tot el, pentru prima oară, după unele mărturii, a arătat că lățimea Soarelui raportată la ciclul parcurs

pe cer precum și lățimea lunii, față de aceeași circumferință, reprezintă a șaptea sută douăzeci de parte...

Thales a fost cel care ar fi înscris pentru prima oară triumghiul dreptunghic într-un cerc... Sunt însă alții care spun că Pythagoras ar fi făcut acest lucru...

Ibidem, I, 35-37. Printre dictioanele lui Thales care circulă și acum sunt următoarele: „Vorbăria multă nu este o dovadă de minte înțeleaptă”, „Ascute-ți mintea”, „Preferă binele, vei încheia cu aceasta gurile celor flecari”.

I se mai atribuie și următoarele dictioane**: „Dintre toate câte există, divinitatea este cea mai veche, căci ea este nenăscută. Universul, cea mai frumoasă podoabă, căci este opera divinității. Cel mai mare este spațiul, căci el aleargă peste tot, cuprinde totul. Lucrul cel mai rapid este gândul, căci el aleargă peste tot. Lucrul cel mai puternic este necesitatea, căci ea stăpânește totul. Cel mai înțelept lucru este timpul, căci el dă la iveală totul.” Thales spunea că moartea nu se deosebește deloc de

* Aici și mai departe până la Socrate numerotarea fragmentelor (sect. A și B) sunt după Diels (*Die Fragmente der Vorsokratiker*). Dacă și când ordinea este schimbată, cu păstrarea însă a numărului de identificare Diels, explicația stă în aceea că fragmentele alese au fost altfel alăturate din rațiuni sistematice.

** Phokos din Samos, cunoscut numai din această referire, ea însăși săracă.

URBIS | We know books

viață. Când cineva l-a întrebat: „Tu atunci de ce nu mori?”, el a răspuns: „Fiindcă nu există nici o deosebire”. Când cineva i-a pus întrebarea: „Ce a fost mai întâi, noaptea sau ziua?”, el a răspuns: „Noaptea este înaintea unei singure Zile”. Iar când cineva l-a întrebat dacă un om care săvârșește o nedreptate se poate ascunde de zei, el a răspuns: „Nici chiar atunci când pune la cale ceva rău”. Unui bărbat adulter, care i-a pus întrebarea dacă ar putea să jure că n-a săvârșit adulterul, el i-a răspuns: „Jurământul fals nu este mai rău decât adulterul”. Când a fost întrebat ce lucru este dificil, el a răspuns: „A te cunoaște pe tine însuși”. „Ce este mai ușor?” „A da un sfat altuia.” „Ce lucru este mai plăcut?” „Succesul.” „Ce este divinul?” „Ceea ce nu are nici început, nici sfârșit.” Întrebat fiind care este lucrul cel mai neobișnuit pe care l-a văzut, a răspuns: „Un tiran bătrân.” „În ce chip ar putea cineva îndura o nenorocire în modul cel mai ușor?” „În cazul când i-ar vedea pe dușmanii lui și mai nenorociți.” „Cum am putea trăi o viață cât mai bună și mai dreaptă?” „În cazul când n-am săvârși noi înșine lucrurile pe care le condamnăm văzându-le la alții.” „Cine este fericit?” „Cel care este sănătos la trup, înzestrat la minte și are un caracter educat.”

20. Proclus, *Comentarii la Euclid*, 157, 10. Se spune că Thales a demonstrat pentru prima oară că cercul este divizat în părți egale de către diametru. 250, 20: El este indicat ca primul (învățat) care a știut și a arătat că unghiurile de la baza oricărui triunghi isoscel sunt egale, folosind într-o manieră mai veche cuvântul „egale” pentru „identice”. 299.1: Acum această teoremă este astfel formulată: două drepte care se întretaie formează la vârf unghiuri egale.

12. Aristotel, *Metafizica*, I, 3, 983 b 6 și urm. Dintre toți care s-au ocupat mai întâi de filosofie, cei mai mulți găseau că singurele principii ale tuturor lucrurilor sunt cele în identitatea materiei. Într-adevăr, ei considerau ca începutul, în generare, și termenul final, în pieire, acel ceva din care sunt toate existentele, în timp ce substanța persistă sub însușirile care se schimbă mereu, și că el este elementul și principiul tuturor celor ce există, care nu se naște și nu pierie, ci prin însăși natura sa subzistă veșnic... Căci trebuia să fie o natură

anume, una sau multiplă, din care ele iau naștere, în timp ce numai ea rămâne mereu aceeași. Asupra numărului și identității acestor principii ei nu s-au potrivit, astfel, Thales încă, întemeietorul unei asemenea filosofii, zicea că din apă vin toate (de aceea și socotea că pământul plutește pe apă), la aceasta, fără îndoială, el ajungând pe seama observației că toate își iau hrana din umezeală și că din ea ia naștere și trăiește până și caldul..., observație în funcție de care presupozitia, dar și ea în legătură cu alta, anume că semințele tuturor sunt prin natura lor umede, și din toate acestea că Apa este principiul naturii celor umede. După alții însă, cei străvechi, care au trăit cu mult înaintea noastră... au presupus natura cam la fel. Anume, ei au făcut din Okeanos și Tethys părinții generatori și îi puneau pe zei să jure pe apă, căreia i se zicea Styx.

13. Simplicius, *Fizica*, 23, 21. Dintre cei ce susțin că principiul este unic și în mișcare – filosofi pe care el (Aristotel) îi numește în particular și cercetători ai naturii unii spun că acest principiu este limitat, ca de pildă Thales și Hippon; ... ei susțineau că principiul (lucrurilor) este apa, ajungând la această opinie în urma observațiilor empirice. (După părerea lor) caldul se menține prin umiditate, iar tot ce este mort se usucă; semințele tuturor lucrurilor sunt umede și tot ce reprezintă hrană mustește. De acolo de unde provin toate – de acolo se hrănesc, cum apa care este principiul naturii umede le înglobează pe toate. Prin urmare, ei considerau apa ca principiul tuturor lucrurilor și demonstau că pământul este așezat pe apă.

B. Fragmente

3. Galenus, *In Hippocratis de humoribus*, I, 23. Thales, deși spune că toate se alcătuiesc din apă, susține de asemenea și acest lucru (anume că elementele se prefac unele în altele). Dar e mai bine să-i dăm cuvântul, citind din cartea a doua *Despre principii*, unde se află scris cam așa: „Cele patru... elemente dintre care afirmăm că primul este apa și într-un fel anume îl considerăm drept element unic, se amestecă laolaltă în vederea unirii, combinării și constituirii lucrurilor din cosmos. Cum de altfel am spus-o și în prima parte.”

Anaximandros din Milet

We know
books

(?610 – ?547 ?)

„Cea mai bună metodă pentru a studia spiritul acestei filosofii ioniene antice constă în a o lua ca exemplu pe cea mai caracteristică cea a lui ANAXIMANDROS. Este singura prin care se poate reprezenta cu mai multă sau mai puțină exactitate concepția despre lume. Prin el, ne putem face o idee despre lărgimea vederilor și întinderea extraordinară a gândirii ioniene. În primul rând, el a conceput un model al universului de o veritabilă profunzime metafizică și de o unitate structurală riguroasă. El a realizat, în aceeași măsură, prima hartă a Pământului, creând astfel geografia științifică. În sfârșit, matematicile grecești se nasc în epoca filosofiei milesiene.”

(W. Jaeger, *Paideia*)

A. Viața și învățătura

1. Diogenes Laertios, II, 1-2. Anaximandros din Milet, fiul lui Praxiades; a susținut că *apeiron** este obârșia tuturor lucrurilor și elementul primordial, fără să specifice însă dacă este aer, apă sau altceva; a susținut că părțile se schimbă, dar ceea ce se prezintă ca întreg rămâne ca întreg imuabil, că pământul se află în mijlocul Universului, deținând centrul...

El cel dintâi a făcut o hartă a pământului și a mării și a construit o sferă cerească...

4. Eusebios, *Praeparatio evangelica*, X, 14, 11. Anaximandros, ... el cel dintâi a construit un cadran solar pentru indicarea solstițiilor, a perioadelor de timp, a anotimpurilor și a echinocțiilor.

5.a. Cicero, *De divinatione*, I, 50, 112. Spartanii au fost sfătuiți de Anaximandros, filosoful cercetător al naturii, să-și părăsească cetatea și casele și să se ducă să se așeze înarmați pe ogoare, cu tot ce aveau, fiindcă-i amenința un cutremur de pământ, atunci când toată cetatea s-a prăbușit...

7. Themistios, *Orationes*, 36. După câte știm, Anaximandros a fost cel dintâi dintre eleni care a cutezat să dea la iveală un tratat intitulat *Despre natură*.

9. Simplicius, *Fizica*, 24, 13. Din numărul învățaților care afirmau că principiul lucrurilor este unul, aflat în mișcare și nedeterminat, Anaximandros din Milet, fiul lui Praxiades, urmașul și discipolul lui Thales, a afirmat că principiul și elementul constitutiv al lucrurilor este *apeiron*, și el a fost primul care a folosit

acest termen pentru *arché* (principiu). *Arché*, afirmă el, nu este nici apa, nici vreunul din așa-numitele elemente, ci o altă substanță, *apeiron*, și el a fost primul din care își trag obârșia toate cerurile și lumile cuprinse în ele... Este cert că Anaximandros, în urma observației făcute că cele patru elemente se preschimbă între ele, a refuzat să admită pe vreunul dintre ele ca substrat material, acceptând altceva, dincolo de ele; pe de altă parte, el nu face nașterea dependentă de transformarea elementului, ci de desprinderea contrariilor, datorită mișcării eterne. De aceea, Aristotel l-a clasificat printre cei ce sunt de aceeași părere cu Anaxagoras. Contrariile sunt caldul și recele, uscatul și umedul și celelalte.

10. Pseudo-Plutarh, *Stromata*, 2. Anaximandros, legat de Thales prin prietenie, a afirmat că *apeiron* este cauza oricărei nașteri și pieiri, din care, spune el, s-au desprins cerurile și, în general, toate lumile infinite. El a demonstrat că pieirea și, cu mult înaintea acesteia, nașterea își trag obârșia din eternitatea infinită, învârtindu-se toate în cerc. Afirmă că pământul este de formă cilindrică și că înălțimea lui ar reprezenta o treime din lățime. Spune, de asemenea, că forța care generează dintotdeauna căldura și frigul s-a diferențiat în procesul de naștere al acestei lumi și alcătuiește la periferia ei o sferă de foc care înconjoară atmosfera din jurul pământului, întocmai scoarței care cuprinde tulpina copacului. Soarele, luna și stelele s-au format după ce sfera de foc s-a rupt în bucăți, iar focul a fost prins într-o serie de inele. De asemenea, susține că omul s-a născut dintru început din viețuitoare

* Ilimitatul, nedeterminatul.

de altă specie. Ideea aceasta o sprijină pe faptul că progeniturile altor animale, curând după ce s-au născut, se hrănesc singure, prin mijloace proprii, în timp ce numai omul pretinde o îngrijire îndelungată. De aceea, așa fiind lucrurile, omul nu s-ar fi păstrat în viață de la început.

11. Hippolytos, *Respingeri...*, I, 6, 1-7. Anaximandros Milesianul... l-a audiat pe Thales. El a afirmat că principiul lucrurilor este o substanță infinită, din care își trag începutul cerurile și lumea cuprinsă în ele. Această natură este veșnică, nu îmbătrânește și cuprinde în ea toate lumile. El vorbește despre timp în sensul că nașterea, existența și pieirea ar fi determinate.

El a afirmat că *apeiron* este începutul și elementul primordial al lucrurilor, fiind primul care a întrebuințat termenul pentru elementul primordial; pe lângă aceasta, a mai spus că mișcarea este veșnică și că înlăuntrul ei se nasc cerurile. Pământul se află în stare de suspensie și nu este susținut de nimic, ci se menține pe locul lui datorită faptului că este în egală măsură depărtat de toate. Forma pământului este curbată și rotunjită, asemenea unei coloane de piatră. Noi pășim pe una dintre suprafețele de bază, iar cealaltă se află de cealaltă parte. Astele s-au născut sub forma unui inel de foc; ele s-au desprins din focul cosmic și sunt împresurate de aer. Pe dinăuntrul inelului se găsesc niște deschizături ca niște răsuflători, întocmai orificiilor la flaut, prin care ne apar astele; atunci când orificiile se astupă, se produc eclipsele. Animalele s-au născut din umezeala evaporată de căldura soarelui. Omul, la naștere, era asemenea unei alte viețuitoare, adică asemenea unui pește...

15. Aristotel, *Fizica*, III, 4, 202 b 6. Orice lucru se înfățișează sau ca un principiu, sau rezultă dintr-un principiu, dar *apeiron*-ul nu are un principiu anterior lui, deoarece acesta ar constitui pentru el o mărginire. Pe lângă aceasta,

apeiron-ul, fiind un principiu, este nenăscut și nepieritor. Într-adevăr, orice lucru născut este obligat să aibă un sfârșit și există un sfârșit pentru orice proces de pieire. De aceea, așa cum spunem noi, nu există un principiu al *apeiron*-ului, el fiind principiul celorlalte lucruri, cuprinzând totul și conducând totul, așa cum susțin toți aceia care nu admit alte cauze în afară de *apeiron*, cum ar fi „rațiunea” (Anaxagoras) sau „prietenia” (Empedocles). *Apeiron* este divinul. El este nemuritor și nepieritor, așa cum afirmă Anaximandros și cei mai mulți dintre cercetătorii naturii. Convingerea că există ceva infinit se ivește la cercetători mai ales în virtutea a cinci temeuri: pe temeiul timpului (căci acesta este nemărginit), apoi pe acela al diviziunii, în cazul mărimilor, căci matematicienii folosesc noțiunea de „infinit”, și, mai departe, prin faptul că numai în acest fel n-ar înceta nașterea și pieirea, anume dacă admitem că este Infinit (*apeiron*) cel din care se desprinde ceea ce se naște; de asemenea, ceea ce se prezintă limitat este totdeauna limitat în raport cu un anume lucru, astfel încât este necesar să nu existe nici o limită, dacă negreșit trebuie ca un lucru să se limiteze totdeauna față de un altul; cel mai important argument, care totodată pricinuieste tuturor nedumerire, se sprijină însă pe faptul că în gândire nu intervine nici o delimitare, că numărul pare infinit, la fel cu mărimile matematice și cu ceea ce este exterior cerului. Fiindcă lumea exterioară este infinită, materia corporală și lucrurile par a fi și ele „infinit” (*apeiron*).

B. Fragmente

1. Simplicius, *Fizica*, 24, 13. Anaximandros a afirmat că: „Începutul lucrurilor este *apeiron*-ul... De acolo de unde se produce nașterea lucrurilor, tot de acolo le vine și pieirea, potrivit cu necesitatea, căci ele trebuie să dea socoteală unele altora pentru nedreptatea făcută, potrivit cu rânduiala timpului.”

Anaximenes din Milet

(?550 – 480)

„Originalitatea sa constă mai degrabă în concepția despre raportul dintre lucruri și principiul din care ele derivă și la care se întorc. Orice schimbare se produce cu adevărat, după el, prin *condensări* sau *rarefierii* ale aerului, după cum se *contractă* sau se *destinde*. O socoteală pentru varietatea fenomenelor, prin acțiunea uniformă a proprietăților sale specifice.”

(Léon Robin, *La pensée grecque*)

A. Viața și învățătura

1. *Diogenes Laertios*, II, 3. Anaximenes din Milet, fiul lui Eurystratos, a audiat învățătura lui Anaximandros... El a susținut că obârșia lucrurilor este aerul și *apeiron*, că stelele nu se mișcă pe sub pământ, ci în jurul pământului.

4. Aristotel, *Metafizica*, I, 3, 984a 5. Anaximenes însă, ca de altminteri și Diogenes, socotește ca anterior apei aerul, între elementele simple, principiul prin excelență.

5. *Simplicius*, *Fizica* 24, 26. Anaximenes din Milet..., cel care a fost discipolul lui Anaximandros, a afirmat și el că lucrurile au un substrat unic și infinit (*apeiron*), ca și Anaximandros, dar nu indefinit (*aoriston*), cum a afirmat acesta, ci definit, numindu-l aer; acesta diferă după gradul de rarefiere și comprimare de la o substanță la alta. Când se rarefiază devine foc, iar când se comprimă se transformă în aer, apoi în noroi și mai departe în apă, apoi în pământ, în pietre și în celelalte lucruri care sunt formate din acestea. Și acesta (Anaximenes) consideră mișcarea ca fiind veșnică și că datorită ei are loc devenirea.

7. Hippolytos *Respingeri*, I, 7. Anaximenes... a afirmat că aerul, care este *apeiron*, stă la obârșia lucrurilor din care se nasc toate cele ce nu există, cele care au existat și vor exista, și zeii, și lucrurile divine... Element caracteristic pentru aer este următorul: atunci când este foarte liniștit nu poate fi sesizat cu ochiul, dar se face simțit prin frig, prin căldură, umezeală și mișcare; el se mișcă continuu, căci dacă aerul nu s-ar mișca, atunci lucrurile care sunt schimbătoare nu s-ar preface nici ele. Când aerul devine mai dens sau se rarefiază, înfățișarea lui este diferită. Atunci când se împrăștie datorită rarefierii, se transformă în

foc. Pe de altă parte, devenind mai dens, produce vânturile. Printr-o densificare mai mare se formează aerul. Apoi, tot din aer, printr-o condensare sporită, apare apa, apoi pământul, iar printr-o condensare maximă iau naștere pietrele. În acest chip, contrariile principale în procesul devenirii sunt căldura și frigul. Pământ este plat și purtat de aer; de asemenea, Soarele, Luna și toți ceilalți aștri, fiind toți de foc, sunt purtați de aer din cauza formei lor plate. Aștrii s-au născut din pământ, fiindcă umezeala pământului s-a ridicat în sus și răbindu-se a devenit foc, iar focul înălțându-se s-au constituit aștrii.

9. Cicero, *Academica*, II, 57, 118. După acesta (Anaximandros), discipolul său, Anaximenes, a afirmat că aerul este infinit (*apeiron*), iar că toate câte se nasc din ele sunt definite; se nasc, într-adevăr, pământul, apa, focul, și din ele totul.

B. Fragmente

1. Plutarh, *De primo frigido* 7, 947, F. Anaximenes spune că acel ceva din materie care se contractă și se comprimă este recele, iar ce se prezintă *rarefiat și destins* (așa numește el lucrurile cu propriile cuvinte) este caldul. De aceea, nu în chip nepotrivit afirmă el că omul suflă pe gură și cald, și rece. Suflarea se răcește dacă este presată și comprimată cu buzele, iar dacă se lasă gura liber deschisă, ea exhală căldură, datorită răririi produse.

2. Aëtius, I, 3, 4. Precum sufletul nostru, zice Anaximenes, care este aer, ne stăpânește pe noi, tot astfel și întregul univers este cuprins de suflare și aer (aer și suflare sunt întrebuințate ca sinonime)(tr. rom. Maria Marinescu-Himn).

IBRIS

We know
books

BIBLIOGRAFIE

A. H. Diels (W. Kranz), *Die Fragmente der Vorsokratiker*, 1903 (reeditări succesive); G.S. Kirk, J.E. Raven, *The Presocratic Philosophers*, Cambridge University Press, 1957 (reeditări); Ion Banu, Adelina Piatkowski, *Filosofia greacă până la Platon*, I, 1, Ed. Științifică, 1979 (din c are s-au preluat textele).

B. John Burnet, *Early Greek philosophy*, London, 1892 (reeditări); W.K.C. Guthrie, *O istorie a filosofiei*

grecești I, tr. rom., Teora, 1999; G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei* I, tr. rom., Ed. Academiei, 1963; M. Heidegger, *La parole d'Anaximandre* în *Chemins* tr. fr., Gallimard, 1962; W. Jaeger, *Paideia*, tr. fr., Gallimard, 1964; B. Laurenti, *Introduzione a Talete, Anassimandro, Anassimene*, Bari, 1971; Giovanni Reale, *Storia della filosofia antica*, I, Milano, 1996; Clemence Ramnoux, *Les Présocratiques* în *Histoire de la philosophie* I, Gallimard, 1969; Léon Robin, *La pensée grecque*, Albin Michel, 1934.

PYTHAGORAS și PYTHAGORISMUL

Pythagoras

(?585 – 500)

„Pythagoras a fost privit de unii savanți numai ca fondator al unei secte religioase căreia i s-au atribuit de curând descoperiri matematice făcute mult după el: se poate ca el să se fi jucat într-un mod irațional cu «misticismul numărului», însă doar atât. Alții au accentuat aproape exclusiv latura rațională și științifică a gândirii sale. Ambele portretizări sunt prea restrânse și prea exclusiviste pentru a putea fi plauzibile. Doctrinile religioase ale nemuririi și transingrației sunt atribuite lui Pythagoras pe baza unor evidențe indiscutabile. Caracterul lui – unul dintre cei mai originali gânditori ai istoriei, fondator al științei matematice și al cosmologiei filosofice, deși atestat indirect de asemenea izvoare timpurii incontestabile – trebuie să fie socotit drept singura explicație rațională a impresiei extraordinare produse de numele său asupra gânditorilor ce i-au urmat. A fost deopotrivă un maestru religios și un geniu științific, venerat în timpul vieții și multe veacuri după aceea de continuatorii săi, contestat vehement de alții, dar niciodată ignorat.”

(W.K.C. Guthrie, *O istorie a filosofiei grecești*)

A. Viața și învățătura

4. Isocrate, *Busiris*, 28. Pythagoras din Samos..., sosind în Egipt și devenind acolo discipolul (egiptenilor), a introdus primul în Elada celelalte învățături ale filosofiei și preceptele referitoare la jertfe și la riturile care se săvârșesc în timpul ceremoniilor religioase.

6a. Proclus, *Comentarii la Euclid*, 65, 11. Pythagoras a transformat filosofia referitoare la geometrie..., examinând principiile ei de bază, cercetând abstract și rațional teoremele acestei științe...

8. Diogenes Laertius, VIII, 4. (Pythagoras) povestea despre el următoarele: cum că ar fi fost de origine un Aithalid și era socotit fiul lui Hermes. L-a spus Hermes să aleagă orice și-ar dori, în afară de nemurire. El atunci a cerut ca atât în timpul vieții, cât și după moarte, să poată păstra memoria celor întâmplate. Astfel, cât era în viață putea să-și aducă aminte de toate, iar după moarte a păstrat aceeași amintire. Ceva mai târziu, sufletul lui a intrat în trupul lui Euphorbos, care a fost rănit de Menelau... Povestea ciclul migrațiilor sale: cum se reîncarnase, în ce plante și în ce animale intrase, câte

pătimise sufletul lui în Hades și toate întâmplările, câte le mai așteaptă pe celelalte suflete în metempsihoză...

Ibidem, I, 12. Pythagoras a fost cel dintâi care a întrebuințat termenul de *filosofie* și s-a numit pe el însuși *filosof*... spunând că nici un om nu e înțelept, ci numai zeul. Filosofia se numea mai înainte înțelepciune, și cel ce o profesa era numit înțelept, pentru a arăta că a ajuns la cel mai înalt grad de perfecțiune sufletească; filosof era însă iubitorul de înțelepciuni.

8a. Porphyrios, *Viața lui Pythagoras*, 19. Ce spunea el discipolilor care intrau în relație cu dânsul, nimeni n-ar putea spune cu siguranță, căci în cercurile lor tăcerea nu rămânea la voia întâmplării. În orice caz, dintre cele mai cunoscute de toți era învățătura potrivit căreia sufletul este, după cum spunea el, nemuritor, iar apoi trece în alte specii de viețuitoare. Pe lângă acestea, mai susținem că cele întâmplate se vor întâmpla cândva din nou, potrivit unor perioade ciclice, și că în mod nemișlocit nimic nu e nou.

21. Aëtios, II, 1,1. Pythagoras, cel dintâi a numit cuprinderea tuturor lucrurilor *Kosmos*, de pe urma rânduielii ce domnește în alcătuirea sa.

B. Doctrina vechiului pythagorism

1. Diogenes Laertios, VIII (24). Principiul tuturor lucrurilor este unitatea, iar din această unitate provine doimea nedefinită, servind ca suport material unității, care e cauza. Din unitate și din doimea nedefinită se trag numerele, din numere punctele, din puncte liniile, din linii figurile plane, din figurile plane figurile solide, din figurile solide corpurile sensibile, ale căror elemente sunt patru la număr: focul, apa, pământul și aerul. Acestea trec pe rând prin toate lucrurile. Astfel se naște Universul (Kosmos), însuflețit, înzestrat cu rațiune, sferic și cuprinzând la mijloc pământul...

4. Aristotel, *Metafizica*, I, 5, 985b 23. Printre acești filosofi (și mai înainte deci) așa-numiții pythagorei, care se îndeletniceau cu matematica, făcuseră cei dintâi să propășească studiile acestea și întrucât erau educați în spiritul lor, au considerat că principiile matematice sunt principiile tuturor lucrurilor existente. Și cum în studiile matematice numerele ocupă, în mod natural, primul loc, iar lor li se părea că în numere contemplă multe asemănări cu lucrurile ce ființează permanent și cu cele aflate în devenire – mai multe decât ar fi găsit în elementele Foc, Pământ și Apă –, deoarece pentru ei o anumită modificare a numerelor însemna dreptatea, cutare însemna suflul și rațiunea, cutare prilejul potrivit și așa mai departe –, fiind exprimabilă numeric orice altă stare a lucrurilor; observând, pe de altă parte, că și modificările de sunete și raporturile armoniei muzicale sunt exprimate prin lucruri numere, iar apoi celelalte lucruri arătându-și la fel toată firea lor printr-o asemănare ce ia chipul numerelor, aceste numere dovedindu-se cele dintâi principii ale întregii naturi, au ajuns la presupunerea că elementele numerelor sunt (implicit) elementele tuturor lucrurilor și cerul întreg este armonie și număr.

Ibidem, I, 986a15 și urm. Se vede, așadar, că și acești gânditori consideră numărul atât ca principiu, cât și ca materie pentru lucruri... Drept elemente ale numărului ei socot perechea și neperechea, iar dintre acestea primul este infinit, celălalt finit. Unitatea

provine din amândouă elementele (căci este și pereche, și nepereche), iar numărul din unitate. De altfel, după cum s-a spus, cerul întreg înseamnă pentru ei numere. Alții apoi, care fac parte din aceeași școală, spun că există zece principii, orânduite după înrudirea lor: finitul și infinitul, neperechea și perechea, unul și pluralitatea, dreapta și stânga, masculin și feminin, repaos și mișcare, plan (drept) și curb, lumină și întuneric, bun și rău, pătrat și oblong... Pythagoreii au arătat în mod limpede câte și ce fel sunt aceste contrarii, așadar, putem lua din ambele doctrine ale acestora numai atâta: că opozițiile (grupurile de contrarii) sunt principii ale lucrurilor existente. Dar câte și de ce fel sunt aceste principii nu aflăm decât de la una din școli (a pythagoreilor). Cum pot fi însă raportate la cauzele arătate principiile nu reiese în mod articulat din enunțarea lor. S-ar părea totuși că ei orânduiesc asemenea elemente în domeniul materiei, întrucât ei afirmă că substanța lucrurilor se compune dintre acestea ca din părți ale lor imanente...

10. *Ibidem*, XIII, 8, 1083b 8. Modalitatea de explicare din doctrina pythagoreilor dintr-o anumită privință comportă dificultăți mai mici, dar de natură diferită. Să concepim numărul ca fiind neseplat (de lucruri) suprimă multe din consecințele imposibile însă, pe de altă parte, a considera lucrurile compuse din numere, iar numărul acesta ca fiind cel matematic este ceva imposibil... Cel puțin numărul aritmetic luat ca atare implică unități abstracte. Dar pentru pythagorei numărul înseamnă lucruri cu existență (reală). Ei aplică deci enunțuri teoretice lucrurilor, ca și cum ar fi alcătuite din acele numere.

22. *Ibidem*, I, 8, 989b 29 și urm. Cei care se numesc pythagorei operează cu principii și elemente mai neobișnuite decât cele pe care le deosebeau primii cercetători ai naturii. Pricina unei asemenea situații se datorește faptului că au preluat principiile din afara domeniului sensibil, deoarece obiectelor matematice le lipsește mișcarea. Totuși ei discută tot ceea ce se referă la natură, într-adevăr, doctrina lor se ocupă de geneza Cerului și supun observației părțile sale: ce se întâmplă cu ele, ce acțiuni suferă și cum lucrează (părțile). Folosesc principiile și

cauzele pentru a explica exclusiv aceste fenomene, ca și cum ar fi de acord cu ceilalți filosofi ai naturii cum că există numai ceea ce cade sub simțuri și este cuprins de așa-numitul Cer. Dar aceste cauze și principii ei susțin că sunt capabile să se ridice până la lucrurile suprasensibile, fiind mai potrivite pentru explicarea lor decât pentru discursurile referitoare la natură... Și apoi, cum ar trebui să luăm drept o explicație coerentă ideea că modificările numărului, la fel cu numărul însuși, ar fi cauzele celor ce ființează și se întâmplă în ceruri, de la primele începuturi până astăzi, fără să existe vreun alt număr în afară de acesta, din care se alcătuieste Universul?

17. Aristotel, *Despre cer*, I, 268a 10. După cum spun pythagoreii, întregul (*tò pan*) și toate lucrurile (*ta panta*) sunt definite de cele trei (noțiuni); căci sfârșitul, mijlocul și începutul... alcătuiesc numărul triadei...

37. Simplicius, *Despre cer*, 511, 36. În centrul universului spun că este focul, iar în jurul centrului se învârteste Anti-pământul, fiind el însuși un pământ și numindu-se așa deoarece ființează ca ceva opus acestui pământ al nostru. Iar după Anti-pământ vine pământul, rotindu-se de asemenea în jurul centrului; după pământ vine luna...

77. Porphyrios, *Despre viața pythagorică*, 37. Existau două feluri de forme ale învățăturii lui: un grup de discipoli primea numele de matematici, iar celălalt de acusmatici. Mate-

maticii erau acei care învățaseră o expunere amănunțită, pe larg și cu precizie, a cunoștințelor, acusmaticii fiind cei care ascultaseră numai preceptele grupate pe capitole, strânse pe scurt, fără expunerea lor mai precisă.

84. Aulus Gellius, *Noaptea atice*, I, 9,2. Chiar de la început tinereii erau examinați după fizionomie. Acest cuvânt vroia să însemne că erau cercetate firea și caracterul oamenilor, încercându-se să se stabilească însușirile oamenilor după expresia și trăsăturile feței. Cel care era cercetat și era găsit apt era primit de îndată la învățătură și i se prescria un anumit timp de tăcere. Nu se fixa la toți același număr de zile, ci fiecare își avea timpul său, stabilit după capacitatea sa presupusă... Timpul de tăcere nu dura la nimeni mai puțin de doi ani. Cei ce se găseau pe acest parcurs de tăcere se numeau *akustikoi* (auditori). După ce învățaseră lucrurile cele mai grele, tăcerea și ascultarea, și începeau să devină erudiți în acest fel de tăcere care se numea *ekhemythia*, abia atunci aveau voie să vorbească, să întrebe, să scrie ce auziseră. În această fază ei se numeau matematici desigur de la disciplinele pe care începuseră să le învețe. Căci cei vechi înțelegeau prin matematici, geometria, muzica și celelalte discipline superioare. De aici, împodobiți cu aceste discipline ale științei, treceau mai departe, la cercetarea alcătuirii Universului și a principiilor naturii, și atunci se numeau fizicieni.

Hippasos din Metapont

(sec. V)

„Spiritul științific al orientării lui Hippasos face din doctrina sa un etalon pentru grupul matematicienilor, așa cum s-a desprins el la un moment dat din ansamblul școlii, care în faza când se respecta vechea rânduială ... grupa, eventual ierarhic (în structura unui «Ordin»), pe cei obligați să stea mai întâi «sub ascultare» – deci, *acusmatici*, promovați cu timpul și pentru activitățile de cercetare pură și aplicativă, devenind *mathematici*.”

(Mihai Nasta, *Note la Hippasos*, în *Filosofia greacă până la Platon*, vol. II)

1. Diogenes Laertios, VIII, 84. Hippasos din Metapont spunea că există un timp determinat al transformării întregului Kosmos și că Universul este limitat și în perpetuă mișcare.

4. Iamblichos, *Viața lui Pythagoras*, 88. Despre Hippasos se povestește că fusese unul dintre pythagorei, care fiindcă divulgase cel dintâi (soluția în) problema construcției unei sfere în care se înscriu douăsprezece penta-

goane, și-ar fi găsit pieirea în mare, ca unul ce făptuise o fărădelege...

7. Aristotel, *Metafizica*, I, 984a 7. *Hippasos din Metapont* și Heraclit din Efes (iau drept) principiu focul.

11. Iamblichos, *In Nicomachi arithmetica*, 10, 20. Acusmăticii din școala lui Hipasos numeau numărul „prima paradigmă a creației Universului”.

Petron din Himera

„Petron din Himera, printre cei mai vechi pythagorei, contemporan cu școala ioniană. Modelul de gândire al școlii pythagoreice se recunoaște în structura unui tablou cosmologic articulat sub formă de triunghi în care lumile se grupează în număr finit, – așa cum reiese din mărturia de ansamblu –, dispuse câte 60 pe fiecare latură a unui triunghi, probabil echilateral, restul de trei (până la suma întreagă de 183) fiind cele primordiale, care corespund unghiurilor generatoare, de unde ar fi pornit eventual întreaga cosmogeneză (pentru semnificația triunghiului în doctrina pythagoreică, vezi și Proclus, *In Euclidem* 115, 1 Friedl). Și la Epicur se regăsește ipoteza unui kosmos cu perimetrul care descrie o figură geometrică – de ex. triunghi sau cicloid.”

(Mihai Nasta, *Note la Petron*, în *Filosofia greacă până la Platon*, vol. I, partea a II-a)

1. *Plutarch*, *De defectu oraculorum*, 22, p. 422B. Spunea că lumile nu sunt numărate, nici una sau cinci la număr, ci o sută optzeci și trei dispuse în figura unui triunghi, cu șaiszeci

de lumi pe fiecare latură. Din restul de trei lumi, mai este așezată câte una în dreptul fiecărui unghi și se cuprind astfel într-un șir, una după cealaltă, rotindu-se liniștit în cercul horei.